

Kapitalismikritiikkiä rahan lumoissa

Sauli Havu, yhteiskuntatieteiden kandidaatti, Tampereen yliopisto

Eetu Viren: *Raha ja työvoima. Tutkimus rahasta yhteiskunnallisena suhteena, sen voimasta ja vaikutuksista työvoiman luokkakokoonpanoon*. Tutkijaliitto: Helsinki, 362 sivua. 2018.

Eetu Virenin *Raha ja työvoima* (Tutkijaliitto 2018) on tervetullut lisä suomalaiseseen keskusteluun kapitalismin kehityksestä. Viren on tullut tunnetuksi niin sanotun autonomimarxismin edustajana kotimaisessa teoreettisessa kapitalismikeskustelussa. Yhdessä Jussi Vähämäen kanssa hän on julkaissut muun muassa teoksen *Perinnöttömien perinne*, josta tämänkin lehden sivuilla on keskusteltu (Rauhala 2014). Viren on ollut aktiivinen niin sanotussa prekariaattiliikkeessä ja toimii tällä hetkellä Työstäkieltäytyjäliitossa.

Myös *Rahassa ja työvoimassa* Virenin ymmärrys nykykapitalismista perustuu niin kutsutulle autonomimarxismille (ks. Turchetto 2008). Teoria-perinteen taustalla on Marxin *Grundrissesta* löytyvä fragmentti, jossa Marx (1983, 591–609) visioi automatisaation tuomia mahdollisuuksia (ks. Haug 2003, 45–66; Goldschmidt 2018). Autonomimarxilaiset tulkitsevat tämän fragmentin siten, että mahdollisuudet ovat olemassa jo nyt, vaikka elämmekin yhä kapitalistisessa yhteiskunnassa. Myös Viren katsoo, että automatisaation myötä ”nykyisin pääomaa tuottaa koko yhteiskunnallinen kanssakäyminen” (36). Taloudellista arvoa syntyy siis kaikkialla. Marxin työarvoteoria ja arvolakki, jonka mukaan tavaran arvon määrittää yhteiskunnallisesti välttämätön työaika, on ajautunut kriisiin. Kapitalismissa on tapahtunut fundamentaalinen muutos. Pikainen siirtymä uuteen yhteiskuntaan on tullut mahdolliseksi teknologian kehityksen myötä, mikä on tehnyt kapitalismista vanhanaikaista. Näkemyksessä on kyse eräänlaisesta teknologisesta determinismistä, jossa Marxin ajatus tuotantosuhteiden ensisijaisuudesta korvataan tuotantovoimien ensisijaisuudella.

Niin kutsuttu tietotyö ei kuitenkaan kyseenalaista Marxin arvoteoriaa (esim. Starosta 2011; Haug 2003, 81–86). Aihetta on käsitelty tarkemmin myös suomeksi (Rauhala 2013; 2014), minkä vuoksi keskityn tässä kannan esittelyn sijaan tarkemmin Virenin kannan teoreettisiin implikaatioihin. Virenin mukaan arvolaki oli ”tiettyyn poliittiseen muotoon liittyvä poliittinen laki, seuraus työvoiman kyvystä pakottaa kapitalistit hyväksymään tietty asteikko, jolla tuottavuutta mitattiin, jotta myös siitä syntyvän lisäarvon jakamista työvoimalle voitiin vaatia” (236). Virenin mukaan työarvoteoria oli luonteva toisen maailmansodan jälkeiselle sopimusyhteiskunnalle. Se ”realisoituu historiallisesti varsinaisesti vasta niin sanotussa fordismissa – kun työväenliike ja teollinen pääoma ’sopivat’, että yhteiskunnallisesti välttämättömä homogeenista työaikaa pidetään luodun arvon mittana” (99).

Viren korostaa aivan oikein, että arvolaki ei ole luonnonlaki, vaan seurausta tietystä yhteiskunnallisesta muodosta. Kuitenkin arvolain kohdalla on tärkeää ymmärtää kapitalismin erityispiirre eli eriytyneet yhteiskuntasuhteet, jotka hallitsevat sekä työläistä että kapitalistia. Muuten kadotetaan kapitalismin oleellinen ero muihin yhteiskuntamuotoihin, joissa riistosuhde on välittömän poliittinen (Kicillof & Starosta 2007, 15). Arvolaki on tavaranvaihdon ja markkinakilpailun hallitseman kapitalistisen yhteiskunnan pakottava rakenne, joka pakottaa myös kapitalistin arvonlisäykseen. Rakenteelliset pakot luovat olosuhteet, joissa rakenteen uusintaminen on toiminnan ennakkoehto. Kyseessä ei siis suinkaan ole kapitalistin poliittinen juoni. Virenin esityksessä sellaiset rakenteelliset pakot, joita ei voi välittömästi johtaa luokkataistelusta, unohtuvat täysin. Hyvä esimerkki tästä on voiton suhdeluku, jota Marxin mukaan määrittää paitsi luokkataistelu myös pääoman koostumus (jota toki välillisesti määrittää myös luokkataistelu). Vireinillä voiton suhdeluku on sen sijaan välittömän ”poliittinen” ilmaus luokkataistelusta. Kyse on vain siitä, kuinka paljon kaikkialla yhteiskunnassa syntyvää arvoa kaapataan kapitalistien käsiin. Yhteiskunnan monimutkaisesti artikuloitunut kokonaisuus eli yhteiskunnan ristiriitojen monimutkaisuus ja välittyneisyys katoaa. Yhteiskunnasta tulee luokkataistelun välitön ilmaus.

Virenin mukaan arvoa siis syntyy kaikkialla ja nykyisin mukaan ”finanssi-markkinat kaappaavat ja samalla mittaavat yritysten ulkopuolella syntyvää lisäarvoa” (240). Arvoa ei tuota enää kapitalistisesti muotomääräytyneet, pääomalle alistettu abstrakti työ, vaan konkreettinen työ, joka on ”mittaamatonta rahassa

ja työajassa” (241). Näinpä ”en pysty sanomaan milloin, kuinka monta tuntia päivässä, missä ja miten teen työtä” (15). Esimerkiksi työn ja vapaa-ajan välillä ei tällöin ole enää eroa. Virenin näkökulmaa selittää se, että hänen mukaansa ”kirjoittaminen ja muu luova työ on siirtyneet kapitalistisen tuotannon ytimeen” (9). Väitän kuitenkin, että moni palkkatyöläinen olisi Virenin kanssa eri mieltä työn ja vapaa-ajan välisen eron katoamisesta. Mikäli arvon tuotanto on siirtynyt yritysten ulkopuolelle, jää epäselväksi, minkä vuoksi työajat ovat uusliberaalissa kapitalismissa yhä pidenneet (Hermann 2015, 157–183). Esimerkiksi Sipilän hallituksen kiky-sopimus näyttää tässä valossa hyvin oudolta.

Teoksessa esitetystä ymmärryksestä arvontuotannosta seuraa, että nykykapitalismissa tuotantovälineiden omistus ei enää ole merkittävä seikka luokkajaon kannalta, sillä ”työtä tehdään ainakin potentiaalisesti missä tahansa ja koska tahansa” (191). Siksi ”tuotantovälineet sijaitsevat yhä enemmän itse työntekijän ruumiissa ja aivoissa” (98). Tämän takia ”rahaluoton saamisen kontrollilla on sama merkitys kuin tuotantovälineiden juridisella omistuksella teollisessa kapitalismissa” (337). Rahaluoton saaminen näyttää kuitenkin olevan kytköksissä tuotantovälineiden omistukseen. Viren myöntää, että ”toki luoton saaminen edellyttää jonkinlaisten tuotantovälineiden omistusta siinä mielessä, että luoton omistaja kykenee muuttamaan rahansa pääomaksi” (337). Viren siis ainakin osittain kumoaa itse oman teesinsä. Voidaankin sanoa, että tuotantovälineiden yksityisomistus ja sille perustuva luokkajako ovat yhä välttämättömiä arvon luomiseksi kapitalismissa (Lahikainen 2012, 72–74).

Teoksessaan Viren kritisoi marxilaista perinnettä siitä, että se ei ole ensisijaisesti käsitellyt rahaa yhteiskunnallisena suhteena. Monissa, joskaan ei kaikissa, marxilaisen perinteen suuntauksissa on esitetty, että raha on kapitalismille konstitutiivista, eikä suinkaan ”aitoa” taloutta peittävä verho. Jo Marxille kapitalismi oli prosessina läpikotaisin monetaarinen. Virenille moderni raha taas näyttää olevan jonkinlainen ekspressiivinen totaliteetti, johon kapitalismin kaikki ristiriidat tiivistyvät. Se, saanko pankista lainaa vai en, määrittää, olenko kapitalisti vai työläinen. Se, saanko palkkaa vai en, määrittää, onko työni tuotavaa. Viren katsookin, että ”raha on ainoa normi, joka takaa pääomasuhteen säilymisen” (322). Tämän vuoksi ”nykyiset työtaistelut kumpuavat verkko-pankin virtuaaliselta pinnalta” (15), sillä ”raha, sen halu ja puute, edustaa nykykapitalismin lattiatasoa” (36).

Virenin kannan seuraukset tulevat esiin erityisesti palkkatyöstä puhuttaessa. Virenin mukaan ”rahan saaminen – – määrittää sitä, mikä on yhteiskunnallisesti arvostettua ja tunnustettua toimintaa” (81), sillä ”palkkapussi on eräänlainen taikakalu tai talismaani, joka erottaa tuottavan ja tuottamattoman työn toisistaan” (173). Marxille kysymys siitä, tuottaako työ taloudellista arvoa, ei ole yhteydessä palkkaan, vaan työn asemaan tuotantoprosessissa. Esimerkiksi välttämätön ja palkattu vartiointityö on Marxille tuottamatonta. Tästä näkökulmasta katsottuna Viren sekoittaa tuottavan työn ja palkkatyön käsitteet. Lisäksi Viren näyttää vaativan, että kaikki työ tulisi nähdä tuottavaksi siksi, että myös muu kuin palkkatyö on yhteiskunnallisesti hyödyllistä. Hän näkee työn tuottavuuden moraalisenä kysymyksenä: ”työetiikka, toisen palveluksessa tehtävän työn näkeminen yhteiskunnallisen arvokkuuden lähteenä, sitoo koko yhteiskunnan pääoman – – armoille” (49). Viren ei kuitenkaan tutki niitä rakenteita, jotka synnyttävät kapitalistisen yhteiskunnan ”yhteiskunnallisesti päteviä, siis objektiiviset ajatusmuodot” (Marx 2013, 82), kuten sen, mitä pidämme tuottavana työnä. Se, minkälainen työ kapitalismissa näyttäytyy tuottavana, johtuu Marxin ajatusten valossa kapitalistisen tuotannon rakenteesta, ei kapitalistin työetiikasta. Kiinnostavaa olisikin tutkia juuri tämän rakenteen ja ajatusmuotojen välisiä yhteyksiä. Tätä kautta Virenin ajatus työetiikasta voitaisiin kytkeä rakenteelliseen analyysiin. Virenin kritiikki jää ilman tätä kytkentää pohjimmiltaan moralistiseksi ja subjektivistiseksi.

Viren katsoo, että koska arvoa syntyy nykyisin kaikkialla, ei perinteisellä työväenliikkeellä ole enää mahdollisuuksia. Neuvotteluvoimalla kun ei voi vaatia palkankorotuksia: ”tuottavuushyötyjen jakaminen olisi jo ajatuksena hankalaa, koska itse työn ja tuotannon luonne on muuttunut” (198), ja siksi myös ”luokkatietoisuuden rakentamisen edellytykset ovat kadonneet” (276). Nykyään ”elävä työ ja pääoma kohtaavat toisensa vastakkaisina voimina ainoastaan yhteiskunnan kokonaisuuden tasolla”, koska ”mikrotasolla – – ne sijaitsevat usein molemmat työntekijän sisällä, koska hän on ’oman itsensä kapitalisti’” (285). Työn korvattavuus riippuu nykyisin ”työn tekijän henkilökohtaisesta – ei siis kollektiivisesta – kyvystä vaatia siitä palkkaa” (191). Virenin mukaan ammattiyhdistysliikkeelle voidaan sanoa hyvästit, koska olemme kaikki kapitalisteja. Tilanne vaikuttaa edistyksellisen politiikan kannalta varsin toivottamalta.

Työläisten järjestäytymisen sijaan Virenin poliittinen vastaus löytyy rahasta, johon hän onkin paikantanut kaikki kapitalismin ristiriidat. Mikäli arvoa syntyy kaikkialla, on selvää, että kaikille tulisi maksaa palkkaa, vaikka he eivät olisikaan palkkatöissä. Ratkaisuksi osoittautuu kansalaispalkka, joka voisi merkitä jopa ”kapitalismin kuolinkellojen lyömistä” (348). Viren ei kuitenkaan puutu siihen, kuinka tällainen kansalaispalkka voitaisiin saada aikaan, ja mitä yhteiskunnallisia järjestäytymisen muotoja sekä valtaresursseja tämä vaatisi. Lisäksi kysymykset teknologian ja ympäristökriisin suhteesta sekä siihen liittyvästä työajan uudelleenjärjestämisestä eivät tule käsitellyksi. Viren tuntuu olettavan, että valtion mahdollisuus painaa rahaa sekä teknologian kehitys tekevät tämänkaltaiset pohdinnat turhiksi: jos kaikki saavat halutessaan pankista rahaa, myös luokkayhteiskunta katoaa.

Teos ottaa kantaa laajoihin kysymyksiin, kuten teorian ja materiaalsen todellisuuden suhteisiin. Virenin mukaan nykymaailmassa ”filosofia on levinyt kaikkialle” (19). Sen vuoksi filosofia ”tulee ensin, elämä ja empiirinen on johdettava teoriasta” (24). Virenillä teoria tuntuu irtautuvan eräänlaiseksi omaksi mielikuvitusmaailmakseen muun elämän yläpuolelle. Narr (2011) on kutsunut tätä autonomimarxilaisten ajattelutapaa ”kommunistiseksi jouluksi”. Teknologia näyttää täyttävän kaikki radikaalien toiveet yhteiskunnallisesta muutoksesta. Tässä ajattelutavassa ristiriidat häivyttävä teoreettinen diskurssi korvaa ristiriitaisen todellisuuden. Tämä tuntuu houkuttelevalta nykymaailman vaikeuksien keskellä. Maailman kohdallisen tulkitsemisen ja sen muuttamisen näkökulmasta nämä fantasiat eivät kuitenkaan välttämättä ole kovin hedelmällisiä.

Yksittäisenä huomiona todettakoon, että teoksen taustalla on laaja, monia kieliä kattava lukeneisuus. Teos sisältää silti toistuvia epätarkkuuksia. Käsitteiden ylimalkainen käyttö sekä suuret, perustelemattomat väitteet ovat teokselle tyypillisiä. Annan tästä yhden esimerkin. Viren väittää Marxin *Grundrissessa* (1857–1858) jättäneen taakseen *Saksalaisessa ideologiassa* kehitetyn historiallisen materialismin teorian sekä siihen liitetyt perustan ja päällysrakenteen käsitteet (88). Kuitenkin tunnetuin kerta, kun Marx käyttää tuota metaforaa, löytyy vuonna 1859 kirjoitetun *Poliittisen taloustieteen kritiikin* esipuheesta. Tämä on kirjoitettu *Grundrissen* jälkeen.

Lähteet

- Goldschmidt, Werner. 2018. Das Maschinenfragment und die Befreiung der Arbeit. Zur Kritik einer Politischen Konstruktion. *Z. Zeitschrift Marxistische Erneuerung*, 115, 118–132.
- Haug, Wolfgang Fritz. 2004. High-Tech-Kapitalismus. *Analysen zu Produktionsweise, Arbeit, Sexualität, Krieg und Hegemonie*. Berliini: Argument Verlag.
- Hermann, Christoph. 2015. *Capitalism and the Political Economy of Work*. Lontoo/New York: Routledge.
- Kicillof, Alex ja Starosta, Guido. 2007. Value-form and Class Struggle. A critique of the autonomist theory of value. *Capital & Class*, 31:2, 13–40.
- Lahikainen, Lauri. 2012. Inhimillinen pääoma ja riisto. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.
- Marx, Karl. 1983. *Ökonomische Manuskripte 1857/1858*. Marx-Engels Werke 42. Berliini (DDR): Dietz Verlag.
- Marx, Karl. 2013. *Pääoma. Poliittisen taloustieteen arvostelua*. Suom. O.W. Louhivuori. Vaasa: TA-Tieto.
- Narr, Wolf-Dieter. 2011. Kommunistisches Weihnachten: Zum „Common Wealth“ bei Negri und Hardt. *Das Argument*, 53, 222–230.
- Rauhala, Paula. 2013. Tietotyö ja arvo. *Kulttuurivihkot*, 2–3, 59–64.
- Rauhala, Paula. 2014. Autonomit ja arvoteoria. *Poliittinen talous*, 2:1, 86–97.
- Starosta, Guido. 2011. Cognitive Commodities and the Value-Form. *Science & Society*, 76:3, 365–392.
- Turchetto, Maria. 2008. From 'Mass Worker to 'Empire'. The Disconcerting Trajectory of Italian Operaismo. Teoksessa Jacques Bidet ja Stathis Kouvelakis (toim.), *Critical Companion to Contemporary Marxism*. Leiden: Brill, 285–308.